

*Запорізький державний університет
Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького
Творче об'єднання "Нова парадигма"*

НОВА

ПАРАДИГМА

Альманах наукових праць

- *Філософія*
- *Соціологія*
- *Політологія*

ВИПУСК 34

Запоріжжя
2003

Нова парадигма

Альманах наукових праць

Журнал засновано 1996 року

Засновники: *Володимир Бех*

Роман Додонов

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія 33 №315 від 25 грудня 1998 р.

Головний редактор: доктор філософських наук *Бех В.П.*

Відповідальний секретар: доктор філософських наук *Додонов Р.О.*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Бех В.П. – доктор філософських наук, професор;

Воловик В.І. – доктор філософських наук, професор;

Воронкова В.Г. – доктор філософських наук, професор;

Головатий М.Ф. – доктор політичних наук, професор;

Горбатенко В.П. – доктор політичних наук, професор;

Додонов Р.О. – доктор філософських наук, доцент;

Катаєв С.Л. – доктор соціологічних наук, професор;

Лукашевич М.П. – доктор філософських наук, професор;

Мартинюк І.А. – доктор соціологічних наук, пров. наук. співроб.;

Николаєвський В.М. – кандидат філософських наук, професор;

Онїщенко І.Г. – доктор політичних наук, професор;

Ручка А.О. – доктор філософських наук, професор;

Сіднев Л.М. – доктор філософських наук, доцент;

Скідін О.Л. – доктор соціологічних наук, доцент;

Сурмін Ю.П. – доктор соціологічних наук, професор;

Тронь В.П. – доктор державного управління;

Шкляр Л.Є. – доктор політичних наук, ст. наук. співроб.;

Яковенко Ю.І. – доктор соціологічних наук, професор.

Наукове редагування:..... *Нестеренко Г.О.*

Технічна редакція: *Кудінов І.О.*

Коректура: *Ващенко Л.І.*

Адреса редакції: к. 315, вул. Жуковського, 66, корп.4,

м. Запоріжжя, 69060

Телефон: (0612) 64-44-71

E-mail: novaparadigma@mail.zp.ua

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

<i>Огнев'юк В.О. Ідентифікація особистості як проблема громадянської освіти</i>	<i>6</i>
<i>Морозова Л.П. Еволюція системи ціннісних орієнтацій української молоді в умовах соціокультурних змін.....</i>	<i>12</i>
<i>Пиголенко І.В. Роль та місце інтернет-технологій у формуванні ціннісних орієнтацій молоді</i>	<i>21</i>
<i>Сухина Й.Г. Молодежна культура в контексті філософсько-антропологічного учення Еріха Фромма</i>	<i>30</i>
<i>Кравченко Д.Г. Історична свідомість молоді як предмет філософського дослідження та формування</i>	<i>39</i>
<i>Рябченко В.І. Соціалізація студентів у вищому навчальному закладі: роль гуманітарних наук.....</i>	<i>47</i>
<i>Дмитрієнко Ю.М. Девіантна правосвідомість: лінійна модель правопізнання</i>	<i>59</i>
<i>Розумний М.М. Суспільна ідея як форма свідомості</i>	<i>69</i>
<i>Нестеренко Г.О. Суспільно-інформаційна значущість особистісної самореалізації</i>	<i>76</i>
<i>Джура О.Д. Умови та ефективність професійного самовизначення особистості</i>	<i>86</i>
<i>Татарчук М.О. Соціально-філософське осмислення трудової поведінки як діяльності людини.....</i>	<i>100</i>
<i>Галгаш А.Ю. Проблема соотношения этического и эстетического в теоретическом наследии английских сенсуалистов</i>	<i>107</i>
<i>Панич О.А. Томас Рід про походження та сутність модерного скептицизму: полеміка проти Дейвіда Х'юма</i>	<i>116</i>
<i>Богданов В.С. Елементи авторитетності в процесі демократизації суспільства.....</i>	<i>126</i>
<i>Гашенко А.В. Організаційні форми виробництва як детермінанти саморозгортання громадянського суспільства</i>	<i>133</i>
<i>Яцук Н.С. Національно-комуністичний проект української ментальності.....</i>	<i>143</i>

ПОЛІТОЛОГІЯ

<i>Ковальова О.О. Статистичне моделювання процесу вступу до Європейського Союзу: ієрархія інтеграційних факторів.....</i>	<i>150</i>
---	------------

Філософія

Огнев'юк В.О.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРОБЛЕМА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Відповідь на питання: хто є особистістю, які її системні якості – шукають і філософи, і соціологи, і педагоги. Гуманізм, переконаність, сильний характер, емоції, освітній рівень – ці та інші якості є метою і об'єктом досліджень суспільствознавців. У цій статті головну увагу звернено на проблему ідентифікації особистості, змагання громадянської освіти для означеного процесу ідентифікації.

Ці проблеми в різних варіантах вже ставилися в спеціальній літературі [1], а також у нормативних документах [2]. Значну увагу їм приділяють українські дослідники: В.Кремень, М.Євтух, Н.Дем'яненко, І.Бех, І.Зазюн, О.Савченко, М.Шульга та деякі інші. Але розгляд ідентифікації особистості як проблеми громадянської освіти в Україні розпочався лише в останні роки.

На нашу думку, дослідження вищезазначених проблем має не лише теоретичний, але й практичний характер. Оскільки виховати патріота України, свідомого громадянина, який би захищав інтереси країни, – це актуальне завдання.

Громадянська освіта – один з основних чинників формування громадянської культури особистості, яка формується не лише на основі національної культури і національних цінностей, а й з урахуванням цивілізаційної спадщини людства, плюралізму віросповідань та систем ідей, а також прагнення до універсалізації загальних правил і цінностей.

Як процес упровадження системи знань про людину і суспільство, громадянська освіта у навчальних закладах може здійснюватись у таких формах:

- як навчальний предмет;
- як міжпредметна форма діяльності в рамках освітнього простору;
- як організація позанавчальної діяльності (виховання);
- як демократичний педагогічний клімат.

Пріоритетними в громадянській освіті мають бути інтерактивні методи, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення й базуються на принципі багатосторонньої взаємодії.

Соціально-психологічним механізмом виявлення громадянськості як системної характеристики особистості, що опосередковує її взаємодію з етносом, нацією, державою, суспільством, є громадянська ідентифікація – фундамент для народження й зміцнення демократії та інститутів громадянського суспільства.

Ключовими індикаторами громадянськості є здобуття української освіти та сприйняття особистістю цінностей української культури.

Громадянська освіта може бути ефективною лише за умов створення широкого культурного контексту, причетності всього суспільства до справи утвердження демократії, надання вихованцям прикладів ефективної громадянської дії.

Соціально-психологічним механізмом виховання громадянськості як системної характеристики особистості, що опосередковує її взаємодію з етносом, нацією, державою, є національна ідентифікація – база для народження й зміцнення демократії та інститутів громадянського суспільства.

З 80-х років минулого століття поняття “ідентифікація” досить широко використовується в науковій і політичній літературі, відсунувши на задній план звичні для нас терміни “самосвідомість” і “самовизначення”. Науковці ведуть серйозну розмову про ідентичність – національну, етнічну, етнонаціональну, культурну, етнокультурну, європейську тощо.

Дослідниками розглядається ідентифікація як процес у часі й кінцевий результат у просторі. *Процес у часі – це неусвідомлене емоційно-когнітивне ототожнення суб'єктом себе з іншим суб'єктом, соціальною групою, етносом, державою, а також включення до свого внутрішнього світу й прийняття як власних їхніх норм, цінностей, візрів поведінки.*

Основними складовими ідентифікації є емоції й почуття; той чи інший рівень свідомості; особисті, родинні, громадянські, національні та абсолютні цінності, соціальні вміння й навички.

Як процес національна ідентифікація розгортається в часі. У зв'язку з цим її підґрунтям є достатній рівень сформованості особистості в підлітковому віці як інтегральної характеристики індивіда, що опосередковує його взаємодію з найближчим соціальним довкіллям (родину, референтною групою, первинним колективом тощо). Зі свого боку, формування особистості є неможливим без достатнього розвитку індивідуальності вихованця – його фізичних, психічних, соціальних і духовних потенцій.

Ідентифікація як кінцевий результат – це активна громадянська позиція особистості, що виявляється в соціально-комунікативній, громадсько-корисній та суспільно-політичній активності, а також в активності, спрямованій на самопізнання, самооцінку, самореалізацію, самовдосконалення.

Відтак національна ідентифікація – це ототожнення себе з нацією, громадянським суспільством; “об'єднання” з ними; бачення себе активним суб'єктом відродження української державності; занурення в енергоінформаційний простір України. Психологічною основою національної ідентифікації є готовність суб'єкта відчувати тісний зв'язок з українським народом, діяти щодо нього так, немовби цим народом є він особисто.

Варто зауважити, що патологічною формою національної ідентичності може бути націоналізм, що намагається спростити світ до національної обмеженості й фанатизму. На відміну від національної ідентичності, яка є

відкритою й толерантною, націоналізм абсолютизує націю й вимагає сліпої віри від своїх прихильників. Хорватські, сербські, афганські, литовські, французькі, німецькі чи українські націоналісти переконані, що лише боротьба нації за існування забезпечить її виживання. Освіта має запобігати виявам крайніх націоналістичних тенденцій, водночас сприяючи національній ідентифікації молодих людей. Юнаки й дівчата мають розрізнити національну самообмеженість і багатонаціональне розмаїття. Однак такий підхід також таїть у собі небезпеку денационалізації суб'єктів навчально-виховного процесу, до чого закликає ряд американських та європейських політиків і вчених.

Індикаторами й конкретними показниками громадянської позиції українські науковці й, зокрема, доктор психологічних наук, академік АПН О.В.Киричук, визначають:

- рівень потенційної виборчої активності, готовність користуватись своїм правом на участь у виборах, а також сприяти утвердженню в країні демократичних інститутів шляхом використання свого громадянського права обирати (показник громадянської активності);
- ставлення до податкової системи в державі (показник законослухняності в економічній сфері);
- приналежність до патріотичної політичної чи громадської організації або прагнення належати до них, бажання інтегруватись у певні суспільні інституції – партійні осередки, молодіжні чи дитячі організації (показник суспільно-політичної активності);
- готовність добровільно стати до лав армії в разі збройної загрози для України;
- надання переваг товарам вітчизняного виробництва перед іноземними (побічний показник патріотизму, ставлення до своєї країни. Адже патріотизм у повсякденному житті виявляється саме через наділення всього, що пов'язане із власною країною, певними рисами переваги над іноземним);
- бажання спрямувати свій життєвий шлях на користь Україні;
- позитивне ставлення до проблеми самоврядування – учнівського, студентського (показник ставлення до процесів демократизації взагалі);
- негативне ставлення до обрання громадянства іншої країни (показник рішучості залишитись у країні, незважаючи на обставини);
- готовність до патріотичних форм поведінки в ситуації незадовільного стану справ у державі (показник готовності взяти на себе відповідальність за вирішення власних проблем у разі, коли ситуація в Україні буде незадовільною);
- вибір каналу інформації про життя України (показник зацікавленості в цій інформації);
- ставлення до мовного питання (показник громадянської позиції у сфері мовної політики, міри сприймання існуючої законодавчої норми

про одну державну мову); вибір української мови для спілкування як державної;

- оцінка власного самопочуття як громадянина незалежної України (інтегральний показник стосунків у системі “людина-держава”).

У цілому можна погодитись із запропонованими індикаторами громадянськості; проте слід звернути увагу на відсутність показників, що визначають приналежність не лише до українського громадянства, але й усвідомлення приналежності до сучасної європейської цивілізації. На наш погляд, тут спостерігається певне зміщення акцентів, що може сприяти формуванню націоналістичних поглядів і переконань, не притаманних демократичній культурі. Окремі індикатори є актуальними, зокрема негативне ставлення до обрання громадянства іншої країни – адже, за даними соціологічних досліджень, значна частина української молоді має бажання виїхати за межі України. Проте такий критерій громадянськості не відповідає положенням Всесвітньої декларації прав людини, отже, несе в собі певну суперечність, що необхідно враховувати. Крім того, викликає сумнів індикатор щодо надання переваги товарам вітчизняного виробництва. Це досить важливий показник, проте його також не слід абсолютизувати, адже придбання неякісних вітчизняних товарів стимулюватиме неефективне виробництво, що само собою є антипатріотичним. Визначаючи індикатори й показники громадянськості, доцільно керуватись фундаментальними інструментами, що розкривають наявність реальних ціннісних орієнтацій молоді.

До індикаторів, що суттєво впливають, а то й визначають громадянську позицію, варто віднести здобуття української освіти та сприйняття цінностей української культури. Зазначені індикатори виявляють фундаментальні, системоутворюючі відношення. Саме в лоні освіти відбувається найбільш цілеспрямований процес соціалізації особистості, до певної міри її усупільнення й занурення в громадянськість. Освіта утверджує не тільки національну, але й європейську громадянськість, вона відкрита для взаємозбагачення культур, культивує діалог між ними. Українська культура збагатилася в процесі культурогенезу цінностями інших культур, а тому зберігаючи національний дух, вона не звужує ціннісну палітру. Саме через українську освіту і культуру пролягає шлях особистості до національної і європейської громадянськості.

Формування національно-громадянської позиції значною мірою залежатиме від змісту й методів освіти, у тому числі громадянської, проте без подолання відчуження сім'ї від виховання дітей, що спостерігається внаслідок соціально-економічних змін у ХХ ст., реалізація поставленої мети буде досить складною.

Компенсувати втрати в сімейному вихованні має посилення виховного впливу навчально-виховних закладів на учнів та забезпечення балансу між вихованням і навчанням. Свого часу К.Д.Ушинський підкреслював, що освіта є засобом виховання. Освіта має поєднувати нагромадження інтелектуаль-

ного потенціалу, гімнастику розуму, накопичення знань, набуття умінь і навичок з вихованням, яке створює умови для розвитку індивідуальності людини, формування її як особистості, зміцнює й закріплює її громадянську позицію.

Освіта має спиратись на те цінне та розумне, що було й залишається в українському суспільстві. Член французької академії, генеральний секретар Міжнародної ради філософії і гуманітарних наук Жан де Ормесон, характеризуючи західний спосіб життя, зазначив: "Що ми маємо на Заході? Хліб, вино, можливість подорожувати, пенсійне забезпечення, гроші... Але ми зубожіли, зруйнувалися духовно... Ми як духовна сутність перестали існувати; ні в що не віримо" [3]. Нині яскраво простежується тенденція до "вестернізації" виховного процесу за чужими взірцями, посилено пропагуються західні, нерідко сфотворені життєві цінності. Офіційні органи преси пропагують цінності багатства й бізнесу як найвищі моральні ідеали. Звичайно, європейський раціоналізм забезпечує людині матеріальний успіх, проте не може забезпечити їй душевної рівноваги й спокою, гармонії життя. Сучасні європейці болісно переносять вакуум ідеалів, починають гарячково шукати Бога, часто збиваючись на манівці сектантства та різних модерних філософсько-релігійних доктрин [4].

Отже, у сфері виховання потрібна рівновага між чуттєво-духовними підходами та традиціями європейського раціоналізму. Тим більше, що українська ментальність характеризується доміантою емоційно-духовної сфери над раціональною. Результати наукових досліджень дають підстави твердити: рівень духовного розвитку людини зумовлює рівні соціального, психічного й навіть фізичного її розвитку.

Предметом особливої турботи має стати ціннісно-орієнтаційна структура індивідуальності дитини: спрямованість, сталість і дієвість цінностей як вищої диспозиційної підсистеми особистості; процес усвідомлення самого себе, свого минулого й теперішнього; пошук і віднаходження в ієрархізованому ціннісному просторі варіанта сенсу життя; врівноваження турботи про власне життя з трансцендентальним, ідеєю чи ідеалом, що переступає й перевищує межі життя; ідентифікація себе з етносом, нацією, державою, сучасною цивілізацією, а також пошук раціональних способів буття.

Виходячи з цього, метою родинного й суспільного виховання має стати виховання життєво активного, гуманістично спрямованого громадянина демократичного суспільства, який у своїй життєдіяльності керується національно-культурними та загальнолюдськими цінностями.

Цієї мети можна досягти через освіту та послідовне вирішення на кожному з вікових етапів таких основних завдань:

- розвитку індивідуальності дитини, тобто її фізичного, психічного, соціального й духовного розвитку;
- формування компетентної особистості, яка опосередковує взаємодію людини із соціумом;

- виховання громадянськості як інтегральної характеристики особистості, що зумовлює характер її взаємодії з державою, суспільством у цілому.

З особливою силою ці завдання актуалізуються в процесі переходу до ринкової економіки. Бо лише демократично налаштована, самодостатня особистість може успішно розв'язувати проблеми економіки й соціального устрою суспільства.

* * *

Утвердження демократичних цінностей українського суспільства здійснюється різними шляхами та засобами: політико-правовими, економічними, морально-етичними, науково-освітніми. Одним із найефективніших механізмів утвердження демократичної парадигми суспільного буття є трансформація світоглядних орієнтирів і переконань у процесі відтворення самої людини, тобто навчанні і вихованні громадян суспільства.

Освіта, як сфера соціокультурної практики, набуває національного пріоритету як один з найголовніших чинників формування суспільства демократичного типу.

Система освіти покликана сформувати у молоді відчуття межі між демократією і анархією, між особистою свободою і правилами громадянського життя; на розумінні цінності людської свободи мають ґрунтуватися етичні основи виховної системи.

Генеza демократичних засад суспільного життя, трансформації, що відбуваються в економіці, суспільному і духовному житті на ціннісних орієнтаціях українського соціуму, спрямування інтеграційного вектора України до євроатлантичних структур зумовлюють розвиток громадянської освіти, яка за своїм змістом і методологією покликана формувати особистісні риси громадянина України, сприяти його європейській ідентифікації, виховувати демократичну ментальність.

В умовах посткомуністичної трансформації розвиток громадянської освіти став важливою складовою перехідного процесу до сталого розвитку українського суспільства.

Успішність громадянської освіти слід оцінювати не за обсягом отриманих знань та вмінь, а за результативністю їх трансформування у світоглядні пріоритети й ціннісні настанови, а також рівні компетенцій.

Література

1. Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи. Збірник наукових праць / Під редакцією В.П. Андрущенко. – Вип. 3. – К.: Знання України, 2000. – С. 519; Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура, ідеологія, особистість. – К.: Знання України, 2002. – С. 577; Концептуальні засади демократизації. – К.: Школяр, 1997. – С. 148; та деякі інші роботи.

2. Указ Президента України №456/99 від 27 квітня 1999 р. “Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян”. – Урядовий кур’єр. – 1999. – 6 травня.
3. Літературна газета. – 1989. – 8 листопада.
4. *Вишневецький О.* Система цінностей і стратегія виховання // Рідна школа. – 1997. – №7-8.

Морозова Л.П.

ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗМІН

На початок дев’яностих років в Україні склалася вельми специфічна соціокультурна ситуація. Можна виділити ряд основних ознак, що характеризують цю ситуацію. Такими, на наш погляд, є: остаточне руйнування колишнього домінуючого культурного міфа – комуністичного, відсутність реальної альтернативи, яка породила духовний вакуум; посилювання процесу акультурації, посилення вестернізації української культури (якщо до перебудови між Україною і Заходом стояв практично непереборний “культурний бар’єр”, то із зникненням тоталітарної ідеології в Україні проникнення елементів західної маскультури було фактично легалізовано), що почалося з орієнтації української політичної й економічної моделей на західні аналоги; зміна ролі держави, яка в умовах широкого поширення таких засобів масової інформації, як телевізор, магнітофон і відео, вже не в змозі здійснювати тотальний контроль над виробництвом і поширенням духовних цінностей. Ці три основні ознаки і визначили характер негативних процесів, які мають місце в сучасній українській культурній дійсності, одним з яких є феномен культурного відчуження молоді.

Дослідження феномену культурного відчуження молоді є безумовно актуальним для сучасної української соціокультурної дійсності, оскільки духовне відродження народу України потребує особливої уваги до формування світу цінностей та ціннісних орієнтацій молоді як майбутнього країни. Без передачі від покоління до покоління вічних світоглядних цінностей країну чекає безперспективне майбутнє, поглиблення духовної кризи, відхід від світової цивілізації, загальний занепад.

Культурне відчуження – це процес відторження носіями визначеної культури цінностей та відповідних їм форм діяльності, прийнятих у рамках даної культури, яке супроводжує їх в інший культурний стан. Культурне відчуження може бути викликane зовнішніми причинами або обставинами іманентного характеру. Наприклад, відчуження, яке настає в результаті розриву між культурними цінностями суспільства і засобами їх досягнення.